

KÚPELE

Slovensko, krajina živej vody

DAJAMA

KÚPELE

Slovensko, krajina živej vody

Martin Kasarda

KÚPELE

prvé vydanie, 2020

Autor textu: Martin Kasarda

Editor: Daniel Kollár

Fotografie: Ján Lacika a archív kúpeľov: Bardejovské kúpele, a. s., Kúpele Bojnice, a. s., Kúpele Brusno, a. s., Pieniny Resort, s. r. o., Stará Ľubovňa, Prírodné jódové kúpele Číž, a. s., Kúpele Dudince, a. s., Slothermae, Kúpele Diamant Dudince, š. p., Kúpele Kováčová, s. r. o., Špecializovaný liečebný ústav Marína, š. p., Kováčová, KRÚ MV SR Bystrá, Liptovský Ján, Kúpele Lučivná, a. s., Kúpele Lúčky, a. s., Kúpele Nimnica, a. s., Slovenské liečebné kúpele Piešťany, a. s., Horezza, a. s., Piešťany, Slovenské liečebné kúpele Rajecké Teplice, a. s., Kúpele Sliač, a. s., Liečebné termálne kúpele, a. s., Sklené Teplice, Kúpele Štós, a. s., Kúpele Trenčianske Teplice, a. s., KLÚ MV SR ARCO, Trenčianske Teplice, Slovenské liečebné kúpele Turčianske Teplice, a. s., Kúpele Horný Smokovec, s. r. o., Kúpele Nový Smokovec, a. s., Sanatórium Dr. Guhra, n. o., Tatranská Polianka, Sanatórium Tatranská Kotlina, n. o., Horezza, a. s., Horský hotel Granit, Tatranské Zruby.

Staré pohľadnice: archív vydavateľstva DAJAMA

Technický redaktor: Marianna Lázničková

Grafická úprava: Marianna Lázničková

Jazyková korektúra: Ľubica Kotmániková

Tlač: NIKARA, Krupina

Vydalo vydavateľstvo DAJAMA ako svoju 320. publikáciu.

Všetky práva vyhradené. Nijaká časť tejto knihy nesmie byť reprodukováaná v akejkoľvek forme bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN 978-80-8136-115-9

RNDr. Daniel Kollár – DAJAMA, Karloveské rameno 4 B, 841 04 Bratislava,
tel.: +421 (2) 446 317 02, info@dajama.sk, www.dajama.sk

Podakovanie

Len vďaka tomu, že stojíme na pleciach obrov, ako povedal sir Isaac Newton, môžeme dnes vidieť ďalej. Slovenské kúpele sa nenarodili za deň, ich dnešná podoba je výsledkom cielenej práce, ktorá pretrváva neraz aj stáročia.

Ani táto kniha by nevznikla bez veľkej a nezištnej pomoci, podpory a ochoty viacerých ľudí. Osobitne ďakujem skvelej, príjemnej a rozhladenej pani MUDr. Janke Zálešákovovej, predsedníčke Asociácie slovenských kúpeľov, za ústretovosť a dôležité pripomienky. Bez nej by slovenské kúpele dnes vyzerali inak, možno viaceré by ani neexistovali. A ani táto kniha by bez jej podpory a inšpiratívneho prístupu nevznikla.

Ďakujem aj zástupcom jednotlivých kúpeľov, ktorí s nami ochotne komunikovali, osobne i cez elektronickú poštu, a nepochybné prispeli k tomu, že sa počet mojich omylov a nepresností v tejto knihe znížil. Nápad stvoriť knihu o kúpeľoch sa zrodil práve vďaka tomu, že zážitky z rozhovorov s pánom riaditeľom Jánom Šimkom v kúpeľoch Štós, s pani riaditeľkou Zuzanou Ďurinovou v Turčianskych Tepliciach, s ochotnými lekármi a členmi pracovných tímov v Dudinciach, Bardejovských kúpeľoch, Lúčkach, Vyšných Ružbachoch, Piešťanoch a ďalších miestach, boli nesmierne príjemné a obohacujúce. Kúpeľníctvo vyrástlo na vode a na miestach s mimoriadne kvalitnými klimatickými podmienkami v úžasnej a malebnej krajine Slovensko, ale jeho krásu mu dodávajú práve títo milí a ochotní ľudia.

Nedá mi nepoďakovať sa aj knihám a ich autorom. Vďaka knihám ako Frank González-Crussi: *Medicína – Stručné dejiny* (Sloart, 2008), Roy Porter: *Největší dobrodiní lidstva – Historie medicíny od starověku po současnost* (Prostor, 2001), Victoria Smithová: *Dějiny čistoty a osobní hygieny* (Academia, 2011), Vladimír Křížek: *Obrazy z dějin lázeňství* (Libri, 2002), Michel Foucault: *Zrození kliniky* (Mervart, 2010) a ďalším som hlbšie načrel do histórie medicíny so zreteľom práve na rehabilitáciu, kúpeľníctvo, preventívnu medicínu.

Neoceniteľnou pomocou pre pochopenie, ako vlastne balneoterapia funguje, bola kniha Dobroslavy Jandovej *Balneoterapia* (Grada, 2009). Podrobná história slovenských kúpeľov bola niekoľkokrát mapovaná, aj keď niektoré publikácie, najmä z čias socializmu, ponúkali zaujímavý pohľad skôr do doby než len do kúpeľníctva, ako napríklad kniha Jána Šípoša *Slovenské kúpele* (Osveta, 1979) či kniha Jána Mulíka *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (Osveta, 1981). Určite dobrými pomôckami mi boli knihy Martina Kostelníka: *Kúpele na starých pohľadniciach* (Dajama, 2013), Anny Šenkovej: *Kúpeľníctvo a kúpeľný cestovný ruch na Slovensku* (Prešovská univerzita, 2017) a architektonický pohľad Matúša Dullu a kolektívu *Slávne kúpele Slovenska* (Foibos, 2014).

Zaujímavé exkurzy do histórie ponúkli publikácie ako František Ernest Scherer: *Horúce pramene a kúpele Piešťan* (Balneologické múzeum, Piešťany, 2000), Martin Ferdinand Marschall: *Liečivé pramene Piešťan* (Balneologické múzeum, Piešťany, 2002), Alena Masarovičová: *História balneoterapie, starovek, stredovek, novovek* (Dermatológia pre prax, 2014), ale aj základné dielo slovenskej balneológie, legendárny spis Juraja Wernhera: *O podivuhodných vodách Uhorska* (Tatran, 1974).

Neoceniteľnou pomocou mi boli aj ďalšie zdroje, ktoré tak ako zdroje neskutočne záračnej vody mi umožnili pristúpiť k téme s pokorou a presvedčením, že máme okolo seba mnohých kúpeľníctvu oddaných ľudí.

A na prvom mieste, aj keď v tomto zozname figuruje na záver, ďakujem mojej manželke Aničke Kasardovej za trpezlivosť a ochotu. Teraz už si môžeme ísť oddýchnuť, hoci aj do niektorých z prekrásnych slovenských kúpeľov.

Slovensko, krajina živej vody

Isto poznáte z knihy Prostonárodných slovenských povestí Pavla Dobšinského rozprávku O Víťazkovi, ktorý mal to šťastie, že jestvovala čarovná živá a mŕtva voda. Mŕtva voda dokázala uspať, zahubiť, kým tá živá zasa prinavrátiť do života aj beznádejne mŕtveho hrdinu.

Voda zohrávala v našich povestiach vždy pozitívnu úlohu, nakoniec, Slovensko je krajina, kde máme vody hojnosť. A podľa dochovaných zápisov i takej, od ktorej zvieratá mreli, ale aj takej, ktorá postavila na nohy nejedného chorého.

Sme teda kúpeľná veľmoc?

Hydrogeológovia vám povedia, že na Slovensku máme prakticky všetky známe

typy minerálnych a termálnych vôd, ktoré sa môžu využívať v kúpeľníctve. Mnohí naši lekári nedajú dopustiť na ich pozitívne účinky v prevencii, liečbe a rehabilitácii, vďaka ktorým človek pookreje a kvalita jeho života sa zvýši. A pacienti? 170-tisíc návštevníkov v kúpeľoch každoročne, viac než tridsaťtisíc zo zahraničia – to sú orientačné čísla. A mnohí z nich sa pravidelne vracajú, lebo im je dobre.

Kúpele majú svoju dôstojnú a slávnú históriu, veď aké slovenské mestá sa môžu pochváliť toľkými návštevníkmi s modrou krvou, ak nie práve tie kúpeľné? Cisári a cisárovné, maharadžovia i prezidenti, nositelia Nobelovej ceny, najvýznamnejší

Bardejovské Kúpele na začiatku 20. storočia

Trenčianske Teplice na začiatku 20. storočia

hudobní skladatelia, operní speváci, spisovatelia a vedci. Slovenské kúpele navštevovala a navštevuje skutočná spoločenská elita.

Slovenské kúpeľníctvo patrí ku kultúrnemu dedičstvu, ktoré neoprávnenne vnímate tak trochu okrajovo. Akoby „čvachtanie“ sa v termálnej vode bola len bohumilá kratochvíľa. Totiž v kultúrnych dejinách Slovenska hľadáme len momenty akéhosi dejinného vzopätia sa po slovensky hovoriacich farároch, ktorí mali túžbu vyvieť prostý ľud z poroby tým, že ho naučia spisovnú reč. A okolo nás sa pritom pohybovali hlavy pomazané, ktoré sú dnes súčasťou európskeho dejinného a kultúrneho dedičstva. My sme si ich ostentatívne nevšímali.

Či sa liečil Beethoven v Piešťanoch v roku 1801, nie je dokázané. Ale nositeľka Nobelovej ceny Selma Lagerlöfová, skladatelia Ferenc Liszt a Oskar Nedbal v Piešťanoch zaručene boli. A v roku 1917 sa zišli v hoteli Thermia Palace na vojnovej porade nemecký cisár Viliam II., rakúsky cisár Karol IV. a bulharský cár Ferdinand I., aby sa dohodli na ďalšom postupe v bojoch prvej svetovej vojny.

Na pamiatku trojtýždňového liečebného pobytu cisárovnjej Alžbety „Sissi“ Bavorskej v Bardejove urobili turistický chodníček. Ale aj väčšina ostatných slovenských kúpeľných miest sa môže chváliť návštevami mimoriadnych osobností v dávnych i nedávnych dobách.

V Trenčianskych Tepliciach tvoril a trávil prázdniny so svojim bratom Karel Čapek. Mimochodom, ich otec Antonín Čapek tam pôsobil ako kúpeľný lekár. Cena Karla Čapka, ktorá sa každoročne odovzdáva v Trenčianskych Tepliciach od roku 1990, je spomienkou na jeho významnú tvorbu. Práve tu vznikli diela *Továreň na absolútne*, *Lúpežník* a *R.U.R.*

Príbeh vody a hygieny súvisí s civilizačnými vzostupmi a pádmi. Keď sa darilo, ľudia sa umývali i liečili. A keď nie, prišiel s vojnami aj mor.

Skúmanie vody na Slovensku má dlhú históriu – keby sme šli až k archeológii, tak najstarší kostrový nález človeka neandertálskeho typu z Gánoviec sa našiel v travertínových výveroch termálnej vody. Praveká gánovská občianka sa podľa všetkého

Piešťany

otrávila z výparov oxidu uhličitého pri kúpaní a skončila v prameni približne pred 120-tisíc rokmi.

Kúpele boli ako dar prírody významným demokratizačným prvkom. Okrem „panstva“ sa vo vodách vyvierajúcich z hĺbín kúpali aj „obyčajní“ ľudia, poddaní, napríklad v turčianskych kúpeľoch mali osobitné bazény pre panstvo, meštianstvo, ale aj osobitný „cigánsky bazén“. V mnohých písomnostiach vrátane diel Mateja Bela či súpisu kúpeľov a prameňov za Márie Terézie (128 prameňov zo 650 zaznamenaných vo vtedajšej habsburskej monarchii bolo na území dnešného Slovenska) sa spomínajú aj prírodné alebo umelé bazény, ktoré slúžili k všeobecnému blahu.

Rozvoj sa začínal pri majiteľoch ochotných investovať do dlhodobých projektov, keďže kúpele nie sú rýchloobratový tovar a vypestovať kúpeľný park alebo rátať s návratnosťou investícií rádomo v rokoch je nezmysel.

Dejinné príbehy jednotlivých kúpeľných miest odrážajú aj filozofiu a prístup štátu k občanom. Michel Foucault v knihe Zrodenie kliniky popisuje práve prelom 18. a 19. storočia ako obdobie zrodu modernej medicíny ako plnohodnotného vedného odboru. Paralelne s tým je vznik moderných liečebných zariadení súčasťou nového myslenia o zdraví nie ako o „osudovosti“, ale o zdraví ako výsledku starostlivosti. Cielené zdravotníctvo ako veda aplikovaná v praxi je teda súčasťou osvietenскеj, humanistickej tendencie v európskom myslení, tendencie dávať do popredia poznanie, exaktné myslenie, pokrok a najmä človeka.

To sa odrazilo na zmene prístupu ku kúpeľom aj na našom území. Prešli sme od „felčiarstva“ a ľudového využívania termálnych a minerálnych vôd k odbornému medicínskemu prístupu a k postupnému rozvoju liečebných kúpeľov.

Dnes je na Slovensku 21 kúpeľných miest s 30 kúpeľnými podnikmi, ktorým štát

oficiálne priznáva možnosť prevádzkovať tam kúpeľnú starostlivosť, ktorá je súčasťou zdravotnej starostlivosti. Avšak termálne a minerálne vody nájdete aj v mnohých ďalších lokalitách. Len tam nie sú naplnené všetky podmienky, ktoré sú nevyhnutné na kúpeľnú liečbu. Našťastie, zákonodarstvo u nás je vo vzťahu k prevádzke prírodných liečebných kúpeľov relatívne prísne.

Slovenské kúpele sú v najlepšej kondícii, akú za posledných tridsať rokov mohli dosiahnuť. Napriek tomu, čo s ich privatizáciou narobil divoký kapitalizmus mečiarovských čias deväťdesiatych rokov minulého storočia. Na zlú privatizáciu doplatili kúpele Korytnica a Štrbské Pleso, ktoré zmizli z mapy slovenských kúpeľov napriek unikátnej liečivej vode v Korytnici a jedinečným vysokohorským klimatickým podmienkam na Štrbskom Plese, ktoré vyhľadávali pacienti z mnohých krajín už pred novembrom 1989.

V ostatných rokoch rastie záujem aj o kratšie wellness pobyty s možnosťou lekárskeho

poradenstva a pobyty zamerané na prevenciu chorôb. Táto zmena v ponuke je reakciou na správanie sa zdravotných poisťovní. Liečebné kúpele však nie sú charitatívne organizácie, ale ak sa chcú rozvíjať a poskytovať kvalitné služby, musia takto doplňovať klasickú kúpeľnú liečbu. Pre poisťovne je totiž liečebná rehabilitácia či nebudaj sofistikované preventívne programy, ktoré by zlepšovali zdravie populácie, menej príťažlivý biznis ako starostlivosť o chorých s výraznou podporou farmakoterapie. Hoci práve prevencia, liečebná rehabilitácia i aktívny medicínsky wellness a relax sú prostriedkom pre lepšie zdravie i šetrenie výdavkov zo zdravotného poistenia v budúcnosti.

Táto kniha je sprievodcom dnešnými kúpeľnými miestami Slovenska. Nielen samotnými kúpeľmi, liečbou či rehabilitačnými programami, ale aj kúpeľmi ako zaujímavými turistickými destináciami zdravotného cestovného ruchu. Pretože Slovensko je krajinou, kde je živá voda.

Dejiny kúpeľov sú staré ako ľudstvo

Archeológovia by to vedeli potvrdiť: najstaršie náleziská predkov človeka sa zväčša nachádzajú v blízkosti vody. Bola to – tak ako aj dnes – strategická poloha. Bohatý vodný prameň znamenal prirodzene hojnosť.

Nepochybne zaujímavý je príbeh najstarších archeologických pamiatok zo Slovenska. V travertínovej kope Hrádok na okraji obce Gánovce pri Poprade bola objavená lebka pračloveka, neandertáľca. Je to najstarší paleoantropologický nález u nás a jeho vek sa odhaduje na 105 až 130 tisíc rokov. Samotná kopa vznikla ako usadenina z alkalicko-vápenatého výveru prameňa. Z kopy sa ťažil travertín a dnes môžete

na pôvodnom mieste nálezu vidieť len jej zvyšky.

V roku 1926 tu Koloman Koky našiel odliatok lebečnej dutiny. Antropológ Emanuel Vlček sa venoval ďalšiemu výskumu a našiel aj ďalšie pozostatky z obdobia spred 100 tisíc rokov. Dnes je originál mozgovne archivovaný v Národnom múzeu v Prahe. Pri neskoršom podrobnom skúmaní archeológovia došli k záveru, že ide pravdepodobne o neandertáľca, ktorý sa chcel v prameni umyť, okúpať, ale asi sa nadýchal výparov oxidu uhličitého a utopil sa. Voda a minerály urobili svoje a významnú časť lebečnej dutiny zakonzervovali. Dalo by sa povedať,

Travertínová kopa v Gánovciach

Dejiny kúpeľov sú staré ako ľudstvo

že minerálna voda a kúpeľníctvo na Slovensku sú teda priamo zviazané s najstarším osídlením nášho územia.

Ľudstvo je civilizáciou vody. Antropológovia i historici civilizácie objavili priamu súvislosť medzi osídľovaním území a prvými veľkými štátnymi celkami a vodou. Euphrat a Tigris v Mezopotámii, Níl pretekajúci Egyptom, indická Ganga či čínska Jang c-ťiang boli osami, okolo ktorých bujnely staroveké osídlenia. Podľa Roya Portera, britského historika medicíny, sa už v najstarších písomných pamiatkach Mezopotámie nachádzajú aj spisy o liečbe, liečiteľstve a ochoreniach. Staroveké národy uctievali vodu a rieky, očista a kúpele boli súčasťou života najmä privilegovaných vrstiev.

Starogrécka kultúra tela bola úzko spojená so zdravím a starať sa o seba znamenalo pravidelnú hygienu či pohybové a športové aktivity pod vedením trénerov. Fitness nie je vynález súčasnosti, lebo už starí Gréci prikladali komplexnému rozvoju človeka veľkú mieru dôležitosti. V tomto svete krásneho tela a brilantného ducha – v snahe dosiahnuť ideál antickej kalokagatie – mala očista vodou a jej liečivá sila významné miesto. Gréci mali vo svojom panteóne aj samostatnú bohyňu, ktorá bola zodpovedná za čistotu a zdravie a volala sa Hygieia. Podľa mýtov bola dcérou boha Asklépia, ktorý dokázal vyliečiť všetky choroby. Práve v chrámoch boha Asklépia sa sústreďovala starostlivosť o telo a využívali sa tu miestne pramene termálnej a minerálnej vody.

Samotné kúpele vnímali a predpisovali lekári staroveku ako príjemný, uvoľňujúci, relaxačný spôsob liečby. Aj sám Hippokrates, na ktorého dielo prisahajú lekári dodnes, kúpele odporúča. Vo svojich spisoch sa odvoláva na prirodzenú silu prírody a v nej aj vody. V knihe O životospráve odporúča pre harmonický a zdravý život pravidelné telesné cvičenia, sex, kúpele a spánok. Okrem toho skúmal aj účinky vody a jej teploty na pulz a popísal prvé vodoliečebné a rehabilitačné procedúry.

Zobrazenie kúpeľa na starogréckej keramike

Kúpele a telesnú hygienu priviedli takmer až k dokonalosti starí Rimania, pre ktorých bolo využitie vody v každodennom živote nesmierne dôležité. Samotný staroveký Rím v časech najväčšieho rozkvetu prevádzkoval niekoľko desiatok verejne prístupných kúpeľných centier a hygienických staníc, ktoré boli dostupné pre všetkých obyvateľov bez rozdielu postavenia v spoločenskom rebríčku. Návšteva rímskych kúpeľov bola pre patricioov nielen miestom, kde sa odohrávali očistné procedúry, ale aj miestom politických či obchodných rokovanií a častokrát aj miestom neviazaných radovánok.

Na prelome letopočtov do Ríma prichádzali vďaka 14 akvaduktom milióny litrov vody denne! A rímski architekti s Vitruviom na čele budovali hygienicky udržateľné mestá, kde fungovala kanalizácia a vytvárali sa zóny očisty. V čase najväčšieho rozkvetu, ako píše historička Virginia Smithová, bolo v Ríme vyše 1000 verejných kúpeľných miest označovaných ako balnea a v samotnej niekdajšej Rímskej ríši bolo identifikovaných vyše 400 miest, ktoré boli zároveň aj kúpeľnými miestami. Budovanie verejných

vodovodov a kúpeľov bolo vysoko na zozname prioritných projektov, o ktoré sa starala ríša, píše V. Smithová. Rimania začali do kúpeľov aj cestovať na pomerne veľké vzdialenosti, aby využívali nielen špeciálne vlastnosti termálnych a minerálnych vôd, ale aj priaznivú klímu. Rímski lekári začali predpisovať pobyty „ad aquam“ s uvedením konkrétneho miesta. Aj rímske vojská ráтали pri svojej expanzii s tým, že súčasťou vojenských táborov musí byť aj hygienická stanica a kúpeľ. Lebo Rím nelúpil a nebojoval, aby národy pokoril, ale aby im priniesol civilizáciu a kultúru. Tieto stopy nachádzame aj v súčasnosti, mnohé známe európske kúpele sa hlásia k rímskej tradícii.

Kúpeľ ako liečebná metóda sa objavuje aj v čínskej medicíne. Je to jedna z najstarších liečebných metód v Číne. Liečebná hydroterapia sa tu podľa dochovaných písomných pamiatok objavila už pred 3700 rokmi a rovnako aj v najstarších písomných pamiatkach Japonska sa nachádzajú presné popisy vodoliečebných a očistných kúpeľov.

Historické fakty sa obísť nedajú. Liečebné využívanie vôd, ktoré dnes označujeme ako termálne a minerálne, sa objavuje vo všetkých známych starých civilizáciách.

Stredovek a kúpeľníctvo

Rozpad Rímskej ríše, vojny, veľké presuny národov a ďalšie kultúrno-civilizačné pohyby (a patrí sem aj asketický vzťah k telu a telesnosti v kresťanstve) v prvom tisícročí nášho letopočtu viedli k relatívnemu úpadku medicíny a starostlivosti o zdravie v Európe. Avšak kultúrny okruh, z ktorého pochádzal aj Peržan Ibn Síná – u nás známy ako Avicenna, zachoval antický prístup k hygiene a starostlivosti o telo. V jeho lekárskejších odporúčaní nájdeme aj zmienky o hydroterapii a fyzioterapii ako integrálnych súčasťach starostlivosti o pacienta i budovania zdravého životného štýlu.

Termálne pramene a prístupné pramene vôd vôbec sa však stávali súčasťou záujmu bohatých vrátane cirkvi a kráľovských

Kúpeľ Parenica v Sklených Tepliciach v 18. storočí

rodov. Napríklad z uhorských dejín je známe, že kúpele v Budíne nechal pre kráľovskú rodinu vybudovať na termálnych prameňoch už kráľ Štefan, kúpeľné mesto Aachen (Aix-la-Chapelle) často využíval Karol Veľký ako miesto zasadania kráľovského dvora, pričom tieto zasadnutia sa konali v termálnej vode a bazénoch na to určených. Šľachtické kúpeľné miesta sa často stávali aj miestami radovánok, ktoré však hovoria skôr o roztoपाšnosti než o liečebných účinkoch termálnej vody.

Hygiena, lekárstvo a starostlivosť o zdravie sa však už začali prebúdzat a v stredovekých listinách sa postupne začínajú objavovať aj zmienky o existencii termálnych či minerálnych prameňov a ich využití. Prvá písomná zmienka o teplých prameňoch na Slovensku pochádza z roku 1113 a nachádza sa v Zoborskej listine. V tejto písomnosti, ako píše Martin Kostelník vo svojej knihe Kúpele na starých pohľadniciach, je aj prvá zmienka o osade Pescan, teda o Piešťanoch. Aj keď to etymologicky ani historicky nie je zdokumentované, dá sa uvažovať aj o tom, že lokalitu Piešťan využívali už Rimania, latinské slovo označujúce prameň a nádrž na kúpanie piscina totiž evokuje dnešný slovenský názov. Rimania pri svojom pobyte na území dnešného Trenčína pravdepodobne využívali aj teplé pramene v údolí dnešných Trenčianskych Teplíc a ich prítomnosť dokazujú aj archeologické vykopávky v okolí Dudiniec.

Zmienky o teplých prameňoch na území Slovenska sa postupne objavujú aj v ďalších písomnostiach. Prebúdzanie európskeho záujmu o zdravie v renesančnej Európe v 15. a 16. storočí nakoniec viedlo aj uhorského učenca Juraja Wernhera k vytvoreniu diela *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum* (Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska), ktoré vyšlo v roku 1549 v Bazileji. Význam tohto diela preukazujú ďalšie vydania vo Viedni 1551, v Antverpách 1557, v Kolíne nad Rýnom 1595 a vo Frankfurt nad Mohanom 1600. V slovenskom

vydaní kniha vyšla v roku 1974. V tejto publikácii spomína 22 termálnych a minerálnych prameňov Uhorska, pričom väčšina je na území dnešného Slovenska.

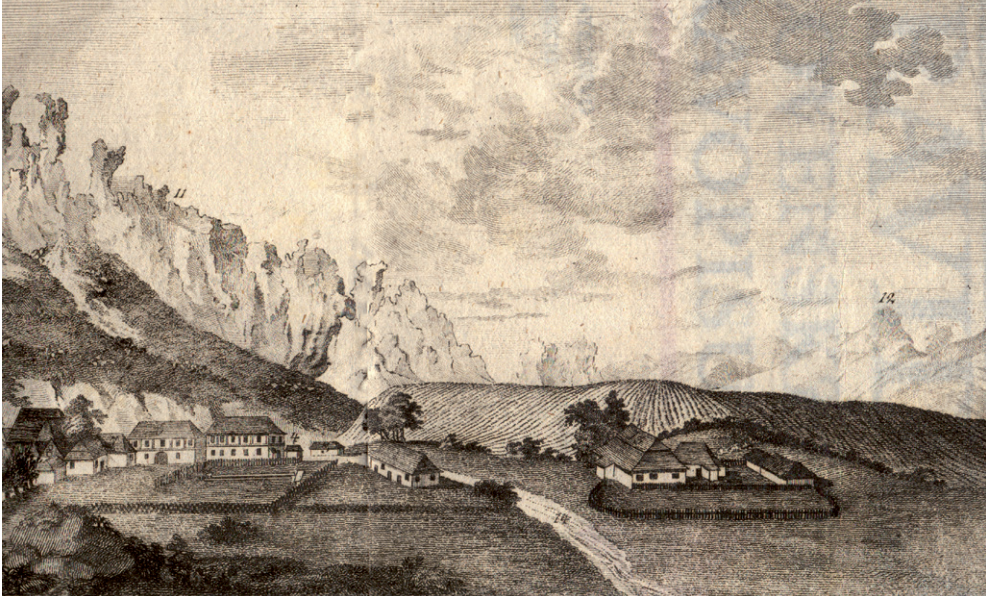
Wernher napísal svoje dielo nepochybne aj pod vplyvom stále sa rozširujúcich poznatkov o užitočnosti čistoty a vody, pretože v jeho časoch lekári a učitelia ako Erasmus Rotterdamský či Paracelsus (ten navštívil aj územie Slovenska okolo roku 1521 a skúmal kovy a ich ťažbu a tiež minerálne vody v Sklených Tepliciach a Smolníku) sa venovali aj pozitívnym účinkom liečby vodou. Wernher neváha skúmať ani zloženie prameňov a odporúča ich využitie pri viacerých ochoreniach. Jeho dielo vzbudilo pozitívnu odozvu nielen vo vedeckej obci, ale aj v praktickom živote.

Na konci 16. a v 17. storočí začali vznikat aj u nás prvé kamenné kúpeľné bazény, ktoré využívala najmä šľachta. K viacerým historickým udalostiam sa ešte vrátíme pri zmienkach o jednotlivých slovenských kúpeľných mestách.

Zrod moderného kúpeľníctva

Po renesančnom vzostupe 16. storočia sa aj u nás zmenili pomery. Reformácia a protireformácia, morové epidémie, tridsaťročná vojna a ani následné vojny v 17. a prvej polovici 18. storočia nepriali pokojnému životu. Napriek tomu sa práve v tomto období rozbieha to, čo sa dá nazvať vedeckou revolúciou. Stačí spomenúť mená ako Galileo Galilei, René Descartes, Isaac Newton, ale aj mená ďalších prírodovedcov a objaviteľov, ktorí dospeli k osvieteneckému poznaniu dôležitosti človeka a jeho zdravia.

Vodoliečba získavala stále viac priaznivcov medzi lekármi i medzi vplyvnými osobnosťami, ktoré rozširovali povedomie o jej dôležitosti a účinkoch. V 17. storočí vo Francúzsku a v nemecky hovoriacich krajinách sa pri termálnych prameňoch začali stavať kúpeľné miesta, kde sa sústreďovala vtedajšia medicína; komplexne sa

Rajecské Teplice v 18. storočí

začali spájať vodné liečebné kúry, stravovanie a spánkový režim, podobne ako to bolo v antickom Grécku. Jedným z najslávnejších kúpeľných miest vtedajšej Európy bolo belgické mesto Spa (liečil sa tam aj ruský cár Peter I., ktorý po návšteve Spa vydal dekrét, na základe ktorého sa aj v Rusku mali hľadať minerálne pramene a využívať sa na liečebné účely), ktorého názov sa stal medzinárodným pomenovaním pre samotné kúpele ako také. Aj keď sa môžeme stretnúť s interpretáciou, že spa je akronymom latinského slovného spojenia Sanus Per Aquam, zdravie prostredníctvom vody. V nemecky hovoriacich krajinách sa na označenie kúpeľov používalo slovo baden (je niekoľko miest v Nemecku, Švajčiarsku či Rakúsku, ktoré sa volajú Baden, najznámejšie je Baden Baden s temer dvojtisícročnou históriou). Najstaršie anglické kúpeľné mesto Bath s rímskymi kúpeľmi vzniklo už v 2. storočí n. l.

Pramene na území dnešného Slovenska boli tiež predmetom záujmu učencov a lekárov, o dôležitosť vody pri liečbe písal aj Matej Bel a ďalší učitelia. Ale čo by bola slovenská história (nielen) kúpeľníctva bez Márie

Terézie? Tá v roku 1763 nariadila urobiť podrobný výskum prameňov v svojej ríši. Výsledkom sedem rokov trvajúceho výskumu bolo zmapovanie vyše 650 prameňov, z toho 128 na území dnešného Slovenska. Touto úlohou boli poverení zemskí lekári, ktorí okrem popisu lokality mali za úlohu zistiť zloženie vody chemickými metódami, ktoré v tom čase poznali (napr. destiláciou, prepaľovaním, použitím alkalických a kyslých reagensov), určiť spôsob použitia na kúpanie alebo na pitie, určiť choroby, na ktoré voda pôsobí priaznivo, a určiť aj tie, ktoré zhoršuje. Dnes môžeme tento počin Márie Terézie označiť za prelomový v liečebnom kúpeľníctve. Zoznam prameňov je súčasne aj prvým indikačným zoznamom v histórii. Ochrana vôd bola štátnym záujmom a v niekoľkých zákonoch ešte z čias Márie Terézie sa upravovala možnosť využitia vôd na území cisárstva, pričom filozofia týchto zákonov zostala prakticky prítomná aj v našom zákonodarstve: pramene vôd sú štátne, okolo nich je ochranné pásmo, využívať sa dajú len so štátnou licenciou, každý prameň, ktorý sa využíva na komerčné

Dejiny kúpeľov sú staré ako ľudstvo

účely, musí podliehať štátnej kontrole, musí byť jasne stanovená jeho charakteristika, či už ide o prírodnú minerálnu vodu, prírodnú liečivú vodu atď. Pre zaujímavosť, jeden z cisárskych dekrétov (z roku 1880) zakazoval poškodzovať prírodné minerálne vody umelými ochucovadlami či cukrom.

19. storočie po napoleonských vojnách znamenalo priemyselný a hospodársky rozmach, rozvíjať sa vďaka takým vynálezom ako železnica začal aj cestovný ruch. Zároveň sa významným spôsobom začala meniť aj spoločnosť a vyššia stredná vrstva už nepochádzala len zo šľachtických, ale už aj z buržoázných vrstiev. Zdravotný prospech z relaxu a dovolenky sa začal objavovať aj pri rozmachu kúpeľných stredísk, ktoré mohli ponúknuť príjemné ubytovanie, relaxačné a rehabilitačné procedúry a príjemné prostredie. Kúpeľný turizmus sa začal postupne rozvíjať aj na našom území, o čom budeme konkrétnejšie písať pri jednotlivých kúpeľných mestách.

Termálne a minerálne pramene ako aj klimatoterapia, teda pobyt v kúpeľoch s prospešnými klimatickými podmienkami vhodnými na liečenie, sa stali bežnou súčasťou medicínskeho výskumu a v 20. storočí už nikto nepochyboval, že komplexná kúpeľná liečba je nesmierne pozitívnou súčasťou komplexnej starostlivosti o pacienta, či už pri celkovej únave, psychických poruchách, tráviacich ťažkostiach, alebo pri rehabilitácii chronických chorôb.

Už v roku 1920 vznikla na území Československa odborná Balneologická spoločnosť. Balneológia sa začala vyučovať na lekárske fakultách ako súčasť štúdia medicíny, neskôr k výskumu a vedeckému využívaniu prírodných liečivých zdrojov (vôd, peloidov a klímy) výraznou mierou prispel Výskumný ústav ľudskej bioklimatológie v Bratislave, ktorý mal svoje pobočky na Štrbskom Plese, v Piešťanoch, na Sliači, v Nimnici a v Trenčianskych Tepliciach. Výskum bol zameraný najmä na vysokohorské a horské klimatické

Vyhne v 19. storočí

podmienky v liečbe respiračných chorôb, biologické účinky uhličitých vôd pri srdcových chorobách, liečbu cukrovky s využitím minerálnych vôd a využívanie sírnych vôd pri liečbe reumatizmu. Tento výskumný ústav zanikol v roku 1994, čo možno hodnotiť ako veľmi nešťastné rozhodnutie vtedajšej vlády. Podobne dopadli aj niektoré iné výskumné ústavy, ktoré by dnes boli potrebné, napr. Výskumný ústav výživy ľudu.

V roku 1937 vznikla celosvetová organizácia FEMTEC (Fédération Internationale des Stations Balnéaires, Climatiques et Maritimes), ktorá dnes častejšie používa anglický názov World Federation of Hydrotherapy and Climatotherapy. V roku 1977 vznikla Svetová organizácia termalizmu OMTh, ktorá má sídlo v Taliansku, v roku 1996 zasa Európsky zväz kúpeľov ESPA so sídlom v Bruseli, ktorého aktívnym členom je aj Slovensko a zastáva tu významné funkcie.

Balneológia je uznaný medicínsky vedný odbor, ktorý je na Slovensku súčasťou

Piešťanský infanterista na začiatku 20. storočia

odboru fyziatria, balneológia a liečebná rehabilitácia. Balneoterapia a klimatoterapia v kúpeľoch v sebe spájajú celostný prístup k zdraviu, rehabilitačné i preventívne postupy. Vyše 1 400 kúpeľných miest v Európe znamená ročne milióny pacientov, ktorí absolvovali zdravotnú starostlivosť v kúpeľoch. Pritom kúpele sú v rámci Európy aj významným zamestnávateľom s vyše 750 tisíc vytvorenými pracovnými pozíciami.

Premeny slovenského kúpeľníctva

Uhorsko na sklonku 19. storočia bolo menej rozvinutou časťou habsburskej monarchie, napriek tomu kúpeľný a zdravotný cestovný ruch sa postupne rozvíjal a mestá ako Piešťany, Trenčianske Teplice, Turčianske Teplice, Bardejovské kúpele a, prirodzene, klimatoterapia vo viacerých oblastiach Vysokých Tatier zažívali svoje prvé úspešné roky. Ríšsky vodný zákon z roku 1869 a jeho verzia známa ako Uhorský vodný zákon z roku 1885 upravovali používanie vody všeobecne, pričom pramene a zdroje vody sa v týchto legislatívnych úpravách vnímali ako bohatstvo štátu a ich používanie bolo regulované. Väčšina kúpeľov mala vlastníkov z prostredia maďarskej šľachty a podnikateľských spoločností. Počas 1. svetovej vojny sa viaceré kúpeľné domy zmenili na lazarety a doliečovacie ústavy pre vojakov a prakticky stratili svoju klientelu.

Po zániku Rakúsko-Uhorska prevzal štát viaceré zdravotnícke zariadenia a nový systém zdravotného poistenia začal podporovať aj kúpeľnú liečbu, ktorá sa tešila mimoriadnej pozornosti českých aj slovenských lekárov. Prvý československý balneologický zjazd sa konal v apríli roku 1920 a podrobne analyzoval aktuálnu situáciu českej a slovenskej kúpeľnej liečby vrátane podrobného popisu v tom čase aktuálnych kúpeľných stredísk, prameňov vôd vhodných na liečebnú terapiu a lokalít mimoriadne

Nimnica v druhej polovici 20. storočia

priaznivých pre klimatoterapiu. „Štát československý stal sa majiteľom početných liečivých prameňov a patrí z tejto stránky medzi najbohatšie štáty vôbec,“ píše sa vo vyhlásení ustanovenej Balneologickej spoločnosti československej, pričom záštitu nad prvým balneologickým kongresom prevzal vtedajší minister verejného zdravotníctva a telesnej výchovy Dr. Vavro Šrobár.

Táto podpora zo strany vedeckých kruhov i štátneho zdravotníctva prospela rozvoju kúpeľníctva, ktoré sa stalo v novej republike populárnou formou rehabilitácie, ale aj relaxu a oddychu. Do „lázní“ posielali svojich pracovníkov aj firmy ako Baťa či samotný štát, ktorý dbal o zdravie svojich zamestnancov. V tom čase na Slovensku pôsobilo až 42 liečebných kúpeľov. Zlatý vek rozvoja kúpeľníctva prerušili vonkajšie okolnosti a v čase 2. svetovej vojny sa kúpeľné strediská opäť premenili na lazarety pre vojsko, niektoré kúpele boli v dôsledku bojov a vojenských operácií celkom zničené. Počas druhej svetovej vojny patrila väčšina kúpeľných prevádzok pod štátne

kúpele alebo ich mali v správe zdravotné poisťovne a tento stav pokračoval aj po vojne.

Po prevrate v roku 1948 kúpele nepatril medzi priority zdravotníctva, výstavba v nich bola minimálna, výrazne sa znížila ubytovacia kapacita a niektoré dokonca zanikli. Naopak, pri výstavbe Priehrady mládeže v Nosiciach pri Púchove sa v roku 1952 objavili zdroje zaujímavej minerálnej vody (s podobným zložením ako v Luhačoviciach), ktorá sa zaslúžila o vznik nových kúpeľov Nimnica, ktoré začali poskytovať kúpeľnú liečbu v roku 1959. Zmena nastala až na začiatku šesťdesiatych rokov, keď sa začala meniť zdravotná politika a narastala potreba (aj pre nemožnosť cestovať do zahraničia) vytvárať zóny vhodné na zotavenie, rehabilitáciu a cieľenú lekársku starostlivosť. V šesťdesiatych rokoch začali v kúpeľných strediskách rýchlo vyrastať veľkokapacitné ubytovacie a zdravotnícke zariadenia, ktoré mali naplniť potrebu lôžok na rehabilitačnú i rekreačnú starostlivosť o socialistických pracujúcich.

Turčianske Teplice na začiatku 20. storočia

Socialistická funkcionalistická architektúra často necitlivo a bez vkusu prevälcovala noblesný ráz kúpeľov a jej dôsledky sú viditeľné dodnes v komplexoch liečebných domov v Piešťanoch, Dudinciach, Trenčianskych Tepliciach, Vyšných Ružbachoch, Turčianskych Tepliciach, Bardejovských Kúpeľoch. V roku 1967 vznikol štátny podnik Slovakotherma, generálne riaditeľstvo kúpeľov, ktorý mal na starosti rozvoj kúpeľov, podporu vedy a výskumu aj ich propagáciu v zahraničí.

Záujem o kúpele stúpala, adekvátne tomu však nestúpala kvalita doplnkových služieb. Kúpele sa stali v určitom období (keď poukazy prideľovalo ROH, tzn. socialistické odbory) pre mnohých protekčnou dovolenkou na socialistickej úrovni, navyše hradené zo socialistickeho verejného zdravotníctva. Stagnácia národného hospodárstva v osemdesiatych rokoch sa prejavila aj v stagnácii investícií do kúpeľníctva a v slabom udržiavaní prevádzok.

Po roku 1990 bolo jasné, že štát nemôže ďalej neehospodárne narábať s prevádzkami kúpeľných zariadení, a tak sa relatívne rýchlo zrodilo rozhodnutie (podobne ako v Česku) o privatizácii prevádzok kúpeľných zariadení. Samotné kúpele v roku 1993 sa začali transformovať na štátne akciové spoločnosti, ktoré zosumarizovali majetok jednotlivých kúpeľných podnikov. Zaniklo generálne riaditeľstvo slovenských kúpeľov Slovakotherma a prevod do súkromných spoločností prebiehal v rokoch 1995 až 1997. Privatizácia však nie všade priniesla zmeny, ktoré sa od nej očakávali. Na druhej strane viaceré kúpele sa zo stagnácie postupne dostali a premenili sa na moderné centrá zdravotného cestovného ruchu, úspešné aj v medzinárodnom meradle. Pre úplnosť treba dodať, že pramene vo všetkých liečebných kúpeľoch (tak ako všetky vody) sú vo vlastníctve štátu, čo vyplýva z Ústavy SR, privatizovali sa len technické zariadenia na získavanie týchto vôd, pozemky a ostatné kúpeľné zariadenia poskytujúce služby.

Súčasná legislatíva spojená s kúpeľníctvom je jednoznačne zameraná na ochranu prírodných liečivých zdrojov a je pokladaná za jednu z najlepších v Európe. Základným právnym predpisom je zákon č. 538/2005 Z. z. o prírodných liečivých vodách, prírodných liečebných kúpeľoch, kúpeľných miestach a prírodných minerálnych vodách, ktorý dopĺňa niekoľko vyhlášok.

Práve na základe tohto zákona a niekoľkých ďalších právnych úprav sú liečebné kúpele rozdelené do dvoch skupín – kúpele žriedľové, zamerané na využívanie prírodných liečivých vôd, a kúpele klimatické, zamerané na využívanie klimatických podmienok vhodných na liečenie. V súčasnosti je tak na Slovensku 21 kúpeľných miest, kde funguje 30 prírodných liečebných kúpeľov a kúpeľných liečební. Pre zaujímavosť, ročne tieto miesta prijímajú okolo 180 tisíc návštevníkov, pričom návštevnosť stúpa (najmä pri kratších pobytoch, ako sú pobyty týždňové či víkendové).

Voda, plyn a bahná

Balneológia je veda, ktorá hovorí o prírodných liečivých zdrojoch, ich získavaní, využívaní na balneoterapiu a účinkoch na ľudský organizmus. Balneion znamenal v starej gréčtine kúpeľ, toto označenie prevzali aj Rimania ako balneum. A logos, teda poznanie, je súčasťou pomenovania mnohých vedných odborov.

Balneológia je súčasť medicínskeho poznania a zaoberá sa liečbou prírodnými a na určité miesto viazanými zdrojmi. Balneoterapia je označenie liečby prírodnými liečivými zdrojmi, je teda súhrnom konkrétnych liečebných postupov, pri ktorých sa prírodné zdroje využívajú. Účelom balneoterapie je uzdravenie a optimalizácia fungovania organizmu pacienta. Veľkú úlohu pritom zohráva aj podpora telu vlastných samoozdravovacích adaptačných procesov,

ktoré sa dokážu naštartovať práve ako reakcia na kúpenú liečbu. Ide vlastne o proces podnet – reakcia – adaptácia.

Skúsenosti s prírodnými zdrojmi a ich liečivými účinkami boli dlhé storočia doslova empirické. Ľudia prosto zistili, že im pobyt v teplej alebo zvláštnej vode robí dobre, a tiež, že niektoré pramene pri pravidelnom pití nielenže osviežujú či zahŕňajú smäd, ale napríklad pomáhajú pri problémoch s trávením, žalúdkom alebo močením.

Práve vďaka tomuto empirickému poznaniu už lekári v staroveku neváhali využívať vodu na vonkajšie i vnútorné účely, teda na kúpele a pitie.

Dnes je balneológia vedný odbor, ktorý sa zaoberá pôsobením prírodných liečivých zdrojov, teda prirodzene sa vyskytujúcich minerálnych vôd, plynov, peloidov (to sú

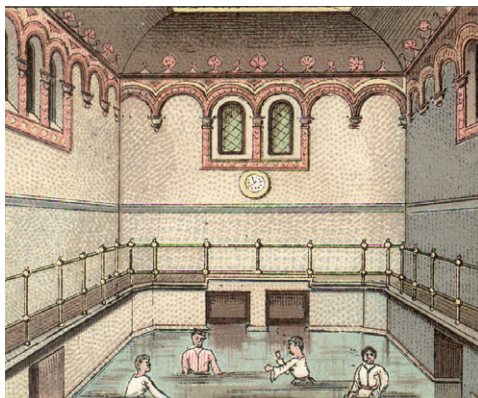
Bazén v Turčianskych Tepličiach v prvej polovici 20. storočia

rašeliny, slatiny a tie známe bahná, ako je napríklad bahno v Piešťanoch), ale aj špecifických klimatických podmienok, ktoré majú preukázateľné liečebné využitie. Teda vedú k preukázateľnému zlepšeniu celkového stavu pacienta. A silnou stránkou balneológie je aj to, že sa významne zasadzuje o využívanie liečebného potenciálu prírody tiež v preventívnej medicíne.

Samozrejme, už oddávna si ľudia kladli otázku, ako môže pár pohárov vody či posedenie v kúpeľi s termálnou vodou vyliečiť pacienta. Tieto v minulosti „záhady prírody“ a tajomstvá, ktoré presadzoval už Hippokrates („dôležitá je trpezlivosť a využitie sily prírody na celkovú regeneráciu organizmu“), objasnili až seriózne výskumy v 20. storočí. Balneológia nehovorila nikdy o žiadnych „zázračných“ účinkoch, určite vám žalúdok nevylieči to, že vypijete liter minerálnej vody. Balneológia sa zaoberala

Kúpeľ a bahenný zábal v Piešťanoch

Jazero v Bojniciach s liečivým bahnom

vždy dlhšie trvajúcim pôsobením prostredia a prírodných liečivých zdrojov na celý organizmus človeka, čiže je v nej implicitne obsiahnuté aj poznanie, že človek potrebuje okrem kúpeľných procedúr aj oddych a spomalenie. Už na začiatku 20. storočia sa pri pobyte v kúpeľoch ordinovali aj procedúry fyzikálnej medicíny a diétne opatrenia. Československo bolo priekopníkom práve v oblasti fyzikálnej medicíny, ktorá využíva v liečbe fyzikálne podnety. V súčasnosti je kúpeľná starostlivosť komplexnou zdravotnou starostlivosťou s využívaním nielen prírodných liečivých zdrojov, ale aj fyzikálnych podnetov, dietoterapie, psychologickej intervencie, metodík pohybovej liečby a, samozrejme, liečebnej výchovy.

Účelom sústavy cieľených liečebných postupov je naštartovať tie funkcie organizmu, ktoré boli ochorením pozmenené či potlačené.

Najnovšie znalosti z výskumu o spolupôsobení jednotlivých systémov ľudského

tela vedú k poznatkom, že sme omnoho viac „poprepájaní“ a že holistický prístup, teda celostná medicína, vedie k poznaniu, že ak „robíme dobre“ niektorým funkciám tela, samotný organizmus sa lepšie zotavuje, rehabilituje a dostáva do rovnovážneho stavu. V tomto smere sú dôležité aj vedecké poznatky o pôsobení mikronutrientov, stopových prvkov a minerálov, tak bohato obsiahnutých v liečivých vodách, na rovnováhu organizmu.

Preto je balneológia spojená aj s poznáním, že lepšia je prevencia (predchádzanie chorobným stavom) než následné uvádzanie organizmu z nepohody a ochorenia späť do stavu zdravia.

Základom kúpeľníctva je, prirodzene, voda. A teraz nehovoríme len o obyčajnej hygiene, aj keď čistota ako prvá z požiadaviek zostáva stále prítomná. Voda je zázračná tekutina života a jej kolobehu vďačíme za to, že sme. Lenže voda nie je len H_2O . „Čistá“ voda v prírode prakticky neexistuje. Voda je vždy nositeľom rôznych prímiesí, často však v takom množstve, že si ich nemusíme ani všimnúť. Niektoré vody pri svojom kolobehu „spadnú z neba“ a dostanú sa do geologicky aktívnych vrstiev. V niektorých miestach preniká voda tektonickými vrstvami bohatými na minerálne látky, hlinou, pieskom a štrkom stále hlbšie. V hĺbke od 600 až po 6000 metrov pod povrchom zeme jestvuje čosi ako paralelný systém kolobehu vody, v stále hlbších a horúcejších vrstvách dokonca už len pary. Množstvo minerálov, ktoré sa rozpustí vo vode, závisí, prirodzene, od zloženia, kadiaľ voda z povrchu vsakuje do podlažia, od rýchlosti, priepustnosti, výdatnosti zrážok.

V hĺbkach sa nachádzajú aj bývalé „moria“, teda vody, ktoré boli uzavreté pri tektonických pohyboch zemských dosiek, alebo vody zozbierané z povrchových vôd v rozsiahlych pásmach podzemných dutín a priepustných vrstiev. Súčasťou týchto podzemných pohybov vody, ale aj hornín a magmy, sú tiež plyny, ktoré sú často

Odpočívareň Hammam v Trenčianskych Tepliciach

prirodzene premiešané práve s vodou. Niekedy vznikajú aj samostatné ložiská plynu, tzv. „suché plyny“, ktoré môžu unikáť na zemský povrch či – ako je to známe aj z tragédií v baníctve – odrazu sa začnú tlačiť do baníckych chodieb, čo môže hroziť nebezpečenstvom otravy a výbuchu. Kanáriký v banských kľetkách by o tom vedeli spievať svoje.

Najčastejším plynom je oxid uhličitý, ten spôsobuje aj bublinkovanie mnohých prírodných prameňov, ďalej sulfán (v minulosti označovaný ako sírovodík), ktorý je známy ako sírny zápach, čo sprevádza viaceré minerálne pramene. Podstatne menej sa z plynov vo vode nachádza napríklad dusík, čistý kyslík či radón, ktorý je však žiadaný, keďže ide o rádioaktívny plyn využívaný pri liečbe niektorých ochorení.

Ďalšou zaujímavou charakteristikou prírodných prameňov je ich rôzna teplota. Voda si na povrch prináša teplotu z miest, odkiaľ prichádza, a merania potvrdili, že